

Praksisteori og arbejdslivsforskning

Anders Buch

Praksisteori er en lang og bred human- og socialvidenskabelig tradition, der forsøger at forstå mennesker, arbejde og samfund med udgangspunkt i aktivitet og handling. I denne artikel gøres der rede for praksisteoriens grundlæggende antagelser og begreber. Artiklen fokuserer på, hvordan nyere praksisteori – her Theodore Schatzkis teori om socialt liv – udvikler begreber til at forstå, hvordan det sociale liv er organiseret gennem praksisser, og hvordan normativitet i praksisser bidrager til at bestemme handlinger. Der argumenteres for, at den praksisteoretiske tilgang kan tilbyde arbejdslivsforskningen begreber, der muliggør et systematisk og reflekteret studium af arbejdslivet som bundter af praksisser.

Der skrevet staa: "Fra først var Ordet kun!"
Jeg standser straks! Hvem kan mig hjælpe mon?
Saa højt kan Ordet jeg umuligt skatte,
jeg maa paa anden Vis det fatte,
om Aanden ret forklare mig det kan.
Der skrevet staa: "Fra først af var Forstand!"
Ved første linje maa du raste,
saafremt din Pen skal ikke sig forhaste!
Har da Forstanden Skaberevne haft?
Der skulde staa: "Fra først af var der Kraft!"
Dog alt mens dette ned jeg skriver,
advares jeg, at ej ved det jeg bliver.
Mig hjælper Aanden! Jeg med eet véd Raad
og skriver trøst: "Fra først af var der Daad!"

Goethe: Faust (Vers 1223-1237)

Indledning

Faust sidder i sit studerekammer og skal i gang med at oversætte Johannesevangeliet i Biblen. Han overvejer, hvordan han bedst kan oversætte den første linje, som traditionelt oversættes med "I begyndelsen var Ordet." Faust er ikke rigtig tilfreds med oversættelsen, og i monologen er han rundt om andre muligheder: "Fra først af var me-

ningen" (tysk 'Sinn', i den danske oversættelse oversat til "Forstand" – "mening" er dog en bedre oversættelse) og "Fra først af var kraften" (en bedre nutidig oversættelse af det tyske 'Kraft' er dog "Magt"). Men ingen af disse muligheder er tilfredsstillende for Faust. Han foretrækker oversættelsen: "Fra først af var der Daaden." (tysk 'Tat' – en

mere nutidig oversættelse ville være "Gerningen" eller endnu bedre "Handlingen"). Man kan sige, at praksisteorien følger Faust' ræsonnement.

Praksisteoretikere har som mål at gøre op med den modernistiske vestlige tænkningens fokusering på sprog, mentale repræsentationer af verden og strukturelle forklaringer. Som Faust, finder praksisteorien ikke disse løsninger tilfredsstillende og insisterer i stedet på at finde et udgangspunkt i aktivitet og handling.

Man kan læse Fausts forsøg på at finde den rigtige oversættelse af Johannesevangeliet som den vestlige tænkningens forsøg på at finde et tilfredsstillende udgangspunkt for forståelsen af den verden vi lever i. Den vestlige tænkning har helt tilbage fra de antikke filosoffer været optaget af, hvordan verden kan erkendes og forstås af mennesker, og i den modernistiske konstruktion af erkendelsesproblemet har man forudsat, at vi – som individuelle subjekter – er fremmede over for verden og hinanden, og at vi slås med at repræsentere verden 'korrekt' i vores bevidstheder. Fremmedheden over for den verden, vi lever i, er blevet gennemspillet i socialvidenskaben og i humaniora. Den videnskabelige metode er i sit udgangspunkt skeptisk og kritisk og kræver begrundelser, hvis vi skal kunne stole på, hvad vi oplever i verden. Videnskaben er derfor blevet optaget af de metoder, som vores erkendelse bruger. Som Faust stiller den moderne videnskab sig ikke tilfreds med "Ordet". Religiøse dogmer, overleveringer, ideologi, tradition og retorik er i det videnskabelige verdensbillede ikke tilfredsstillende begrundelser for en 'korrekt' udlægning af vores virkelighed.

Oplysningstiden forkastede sådanne 'begrundelser' og søgte efter nye. Forstanden, rationaliteten og det meningsfulde var oplysningstidens – og er fortsat videnskabens – svar på gode begrundelser. I humanvi-

denskaberne har hermeneutikken og fænomenologien, der undersøger menneskers meningstilskrivninger, spillet en væsentlig rolle, når vi vil forsøge at forklare, begrunde og retfærdiggøre erkendelse. I dag stiller store dele af humanvidenskaberne sig dog – ligesom Faust – heller ikke længere tilfreds med forstands- og meningsforklaringer. Post-moderne tilgange i social- og humanvidenskaberne har søgt efter andre 'begrundelser' for vores erkendelse af verden. Friedrich Nietzsche var den første til at kritisere fornuftsidealene i det humanistiske oplysningsprojekt og påpege, hvordan 'viljen til magt' må ses som en bagvedliggende figur i vores møde med og erkendelse af verden. Sidenhen har bl.a. psykoanalysen og marxismen forsøgt at installere andre 'kræfter' for at forstå mennesket i verden.

Som nævnt stiller praksisteoretikere – og Faust – sig hverken tilfreds med at forstå og forklare vores møder med andre og med verden ud fra Ordet, Fornuften/Meningen eller Kraften/Magten. Praksisteoretikere er derimod enige med Faust: "*Fra begyndelsen var Handlingen!*". De forsøger at forstå verden på baggrund af den måde, som vi handler på – via de praksisser, som vi tager del i. I stedet for at forstå vores handlinger via teoretiske antagelser om menneskelig rationalitet, fornuft og forstand – eller bagvedliggende magtstrukturer og drivkræfter, så ønsker praksisteoretikere derimod at forstå disse fænomener på baggrund af de praksisser, der formes og formes af vores handlinger.

Formål

I denne artikel vil jeg redegøre for praksisteoriens antagelser om mennesker, arbejde og samfund, og jeg vil forklare, hvad dens begrebslige bidrag til socialvidenskab og arbejdslivsstudier består i. Formålet med artiklen er at give en kort og almen introduktion til nyere praksisteori – her primært

i den version, som Theodore Schatzki har udviklet. Det praksisteoretiske felt er meget stort, spredt og lader sig ikke afgrænse let i forhold til enkelte forfatterskaber eller empiriske områder. De praksisteoretiske rødder går langt tilbage og trækker på så forskellige strømninger i vestlig filosofi som de traditioner, der er udgået fra Aristoteles, G.W.F. Hegel og Karl Marx – og i særdeleshed fra Ludwig Wittgenstein, Martin Heidegger, Michel Foucault og John Dewey. Som det var tilfældet med Faust forholder praksisteoretikere sig i høj grad til den socialvidenskabelige tradition, og forsøger på den baggrund at udvikle nye perspektiver. Praksisteorien er ikke én teori, men må snarere ses som en strømning i nyere socialvidenskabelig tænkning inden for mange videnskabelige discipliner, der godt nok alle fokuserer på praksis, men som ved nærmere granskning rummer mange forskellige ansatser, ideer og projekter. Alt dette kan hurtigt føre til en meget kompliceret historie. Det vil jeg forsøge at undgå. Derfor vil min fremstilling være meget selektiv og afgrænse sig undervejs. Den vil fokusere på en række nyere forfatterskaber og emnemæssige nedslagspunkter, som jeg vurderer kan give en almen og overordnet forståelse af, hvad praksisteori er, og hvad den kan tilbyde arbejdslivsforskningen. Jeg vil undervejs i min fremstilling tydeliggøre, hvordan min afgrænsning finder sted, og hvilken 'version' af praksisteorien, jeg behandler.

I det følgende vil jeg komme ind på en række centrale spørgsmål, som praksisteoretikere stiller. Først vil jeg kort skitsere, hvilke grundlæggende antagelser praksisteoretikere generelt har om menneskelig *handling*, arbejde som *aktivitet*, og samfundsmæssig *orden*. Hernæst redegør jeg kort for, hvad man i det hele taget skal forstå ved 'praksis', 'handling' og 'aktivitet'? Jeg redegør for, hvordan praksisser funge-

rer ved at zoome ind på, hvordan de enkelte praksisser er organiseret, og hvordan de organiserer vores aktiviteter. Et tredje punkt handler om, hvordan de forskellige praksisser aldrig befinder sig i et tomrum, men netop altid udspiller sig ved siden af, imellem, og i forhold til en lang række andre praksisser og materielle arrangementer. Dernæst vil mit fjerde punkt omhandle, hvordan normativitet bidrager til at samordne menneskers aktiviteter og skabe social orden. Sluttelig vil jeg konkludere min fremstilling ved at sætte fokus på praksisteoriens bidrag til arbejdslivsforskningen.

1. Praksisteoretiske antagelser

Hvad er så *praksisteori*? Teori skal her blot forstås som en generel og abstrakt tilgang til et felt. Mange praksisteoretikere bruger betegnelsen 'praksisteori' synonymt med 'praksisbaserede studier', 'praksistænkning' eller 'praksistilgange' for at betegne et særligt socialvidenskabeligt teoretisk og metodologisk greb i forskningen. Dette greb prioriterer at studere aktørers almindelige, mundane aktiviteter som de udspiller sig i konkrete, naturlige, hverdagslige situationer. Når praksisteoretikere fx ønsker at studere arbejdslivsfænomener som 'jobsamtaler', 'ledelse i organisationer' eller 'arbejds miljø', så prioriterer de at undersøge de konkrete situationer, hvor aktører 'gør' jobsamtaler, leder, og hvordan arbejdsmiljøet udspiller sig fra dag til dag i konkrete situationer. Man ønsker altså at forstå fænomener på baggrund af aktørers konkrete handlinger og aktivitet.

Over de seneste cirka 30 år har flere og flere forskere fra forskellige felter (filosofi, psykologi, antropologi, sociologi, teknologi- og videnskabsstudier, organisationsforskning, læringsteori, forskning i bæredygtighed og forbrug – og senest også i arbejdslivsforskningen, cf. Buch et al. 2015)

anlagt en praksisteoretisk tilgang for deres forskning. Orienteringen imod at studere sociale fænomener på baggrund af aktørernes konkrete aktiviteter er blevet kaldt vendingen imod praksis, og en række forskere har forsøgt at almengøre vendingen ved at ekspliciterede de ontologiske, epistemologiske og metodologiske antagelser, der ligger bag (for eksempel Schatzki et al. 2001, Schatzki 2002, Reckwitz 2002, Rouse 2007, Nicolini 2013).

Den første praksisteoretiske antagelse har vi allerede været kort inde på. Når praksisteoretikere skal undersøge et empirisk felt, ynder de at fokusere på aktørernes levede sociale liv. Her fokuseres der dels på de mere rutinebaserede, regelstyrede og institutionelle handlemønstre, men også på de situationer, hvor rutiner brydes og regler ikke efterleves. Formålet er ikke blot at forklare aktørernes sociale aktivitet og arbejdsprocesser på baggrund af regler, rutiner og institutioner, men i lige så høj grad at undersøge, hvordan aktiviteten skaber og omdanner en *social orden*. Praksisteoretiske tilgange betoner den produktive og reproduktive karakter af menneskers aktiviteter for at forstå, hvordan sociale mønstre og formationer stabiliseres, transformeres eller opløses. Her er det væsentligt at have øje for aktørernes færdigheder i situationen, ritualer, instrukser, arbejdsmæssige procedurer, men også deres ambitioner, mål, idealer, m.m.

En anden praksisteoretisk antagelse går ud på at undgå at tænke i modsætningspar og dikotomier. Det er uproduktivt at forstå menneskelig aktivitet i binære termer som for eksempel subjektivt/objektivt, kropsligt/mentalt og aktør/struktur. Her vil praksisteoretikere hellere gå ud fra en hverdagslig antagelse om, at menneskelig aktivitet er kropslig, tids og rumligt situeret, og at den altid udspiller sig i en materiel verden. Det er derfor afgørende for praksisteoretike-

ren at reflektere over, hvordan det konkrete fysiske og materielle miljø for menneskelig aktivitet muliggør, beforder, hæmmer eller forhindrer at handlinger kan udføres.

Praksisteoretikere forsøger, for det tredje, også at undgå at begrebsliggøre aktivitet på baggrund af klassiske socialvidenskabelige forestillinger om mennesker. Man ønsker ikke at falde i én af de to grøfter, der er blevet gravet i socialvidenskaben. Dels ønsker praksisteoretikeren ikke at forstå aktører, som *Homo Oeconomicus* – det autonome, rationelle, kalkulerende individ, der efterstræber sine egne mål og projekter, afkoblet fra traditioner og sociale bindinger. Og dels vil man heller ikke forstå aktører som *Homo Sociologicus* – som en normstyret og regelfølgende marionet, der blindt lader sig diktere af en kultur, uden eget initiativ. Praksisteoretikere vil derimod finde en vej mellem socialvidenskabens *Skylla* og *Carybdis*, og begrebsliggør derfor det handlende menneske som *Homo Practicus* – en aktør, der ledes af, men også selv leder, sociale praksisser (Reckwitz 2002, 256). Praksisteorien er en form for teori, der anerkender kulturens betydning for vores handlinger, men den adskiller sig fra både strukturalistiske og subjektivistiske (for eksempel fænomenologiske og hermeneutiske) teorier ved at pege på handlingers performative rolle i på én og samme tid at være strukturerede og strukturerende.

Et fjerde vigtigt punkt for praksisteoretikere handler om at undgå repræsentationalistiske teorier om viden, mening og sprog – altså at se handlinger som manifestationer af eller repræsentationer for noget bagvedliggende. 'Viden' må ikke forstås som noget – en ting – individer kan have i deres bevidsthed, og som får mennesker til at handle på en særlig måde. I stedet må man forstå 'viden' som noget vi tilskriver personer, og som noget der skabes, proble-

matiseres og genskabes gennem konkrete aktiviteter og praksisser. På samme måde er det forfejlet at se 'mening' eller 'diskurs' som et fænomen, der eksisterer i et særskilt ikke-materielt domæne. Her følger praksisteoretikere Wittgensteins analyse af mening (1953): Mening er fastlagt igennem den måde, vi bruger sproget, og der er ikke anden mening end den, der manifesteres gennem konkrete anvendelser af sproget. Viden, mening og sprog er altså ikke noget abstrakt og non-materielt, men derimod noget der konkret manifesterer sig gennem menneskers gøren og laden.

Som et femte kendetegn ved praksisteorien lægger den vægt på, at dynamikker i og imellem sociale praksisser må forstås i lyset af magtrelationer, interesser, forhandlinger, konflikter, dominans, inklusion og marginalisering med mere. Praksisteoretikere fremskriver med andre ord praksissers kontingens og foranderligheden i det sociale liv. Aktivitet produceres af og producerer forskelle, afbrydelser, brud, anfægtelser, uligheder, usamtidigheder, osv. Praksisser er altid i forandring og uafsluttede, og det er aktører med dagsordener og projekter, der driver dem fremad og forandrer dem.

Disse praksisteoretiske kendetegn er ofte tæt sammenvævede i de perspektiver og metoder som forskere bruger, når de studerer sociale fænomener. Forskellige teoretikere lægger større eller mindre vægt på enkelte af ovennævnte kendetegn i deres konkrete studier, og forskellige filosofiske og teoretiske traditioner mobiliseres for at forklare og begrunde dem. Udover at der typisk hentes argumentation fra Wittgensteins sene sprogfilosofi og Heideggers tidlige analyser af væren (hvordan vi er til og handler i verden), så trækker praksisteoretikere også typisk på og diskuterer med etnometodologer, diskurs- og konversationsteorikere, social læringsteoretikere, aktivitetsteoretikere, praxeologer, feminister, pragmatister, aktør-

netværksteoretikere, m.fl.. Selvom mange i disse forskellige socialvidenskabelige traditioner ikke selv betegner sig som 'praksisteoretikere', så deler de interessen for at studere (sociale) praksisser og for at undersøge, hvordan aktører (re)producerer en social orden – de er en del af vendingen mod praksis. Det ville være at tage munden for fuld – og endda misvisende – at forsøge at udlede én praksisteori, der kan forene disse mange socialvidenskabelige tilgange. I stedet har flere forfattere – heriblandt Davide Nicolini (2013) – peget på, at man kan forstå de forskellige teories indbyrdes relationer ud fra Wittgensteins begreb om 'familielighed': Det er meget muligt, at man ikke kan finde én fællesnævner blandt *alle* teorierne, men man kan alligevel finde mange ligheder blandt dem, og man kan endda se, hvordan de har udviklet sig i en gensidig dialog. Så måske er der flere forskelle end ligheder mellem en Wittgenstein-inspireret praksisteori og Bruno Latours aktør-netværksteori, men hvis man ser nærmere efter, vil man for eksempel opdage, at begge retninger er inspireret af Harold Garfinkels etnometodologi, og teorierne kommer dermed indirekte i 'familie' med hinanden. Under alle omstændigheder vil det nok være mere retvisende at tale om praksisteorier – altså i flertal.

Men før man fortaber sig i mindre forskelle og præferencer imellem teorierne, er det vigtigt overordnet at slå fast, at alle de nævnte praksisteoretiske tilgange deler en grundlæggende *relationel* antagelse om, at mennesker er i verden, som aktive, forskels- og meningsproducerende aktører i historiske, materielle sammenhænge. De finder det afgørende at gøre op med den Cartesianske repræsentationalisme: Det er forfejlet at se individer som isolerede observatører, der kun sporadisk interagerer med hinanden eller det fysiske miljø, ligesom det også er forfejlet at opfatte relationer mellem ak-

tører som styret af abstrakte strukturer, der binder individer sammen i ordener. I stedet må man forstå, at aktører aktivt konstruerer og indgår i relationer mellem konkrete entiteter – både humane og non-humane. Mennesker er ikke adskilt fra den verden de lever i, ligesom de heller ikke først skal tolke og reflektere over sanseindtryk for at få adgang til verden. Derimod møder verden os i langt de fleste tilfælde umiddelbart – den er der altid allerede, som Heidegger udtrykker det. Vi er nemlig fortrolige med den verden vi lever i, fordi vi gennem vores træning, socialisering, vores rutiner og vores livsform er dannet i denne verden.

Hvorfor, hvordan og hvad

Det der optager praksisteoretiske forskere er ifølge Martha Feldman og Wanda Orlikowski (2011) at undersøge praksissers 'hvorfor', 'hvordan' og 'hvad'. *Hvorfor*-spørgsmålet bliver primært diskuteret af filosoffer (for eksempel Theodore Schatzki, Joseph Rouse, Charles Taylor og Stephen Turner), der er optaget af at undersøge praksissers ontologiske og epistemologiske status, og hvordan man helt grundlæggende kan forstå og analysere vores sociale liv ud fra praksisteoretiske antagelser. Her argumenterer praksisteoretikere for, at 'praksis' og 'praksisser' er grundlæggende kategorier, som socialvidenskaben må anvende for at få en mere retvisende forståelse af det sociale liv, og menneskers plads og rolle i den verden, som de lever i. Her forholder praksisteoretikerne sig til en række grundlæggende socialvidenskabelige spørgsmål, som hvordan der skabes social orden; aktør/strukturproblematikken; hvad man nærmere skal forstå ved handlinger og aktivitet; hvad der driver menneskers handlinger (rationalitet, interesser, følelser, m.m.); hvordan man skal forstå samspillet mellem mennesker og deres (materielle) omgivelser; hvordan aktører tilskriver mening til deres handlinger

og den verden, de handler i; hvilken rolle sproget spiller for vores måde at handle på; hvordan vi må forstå (magt)relationerne mellem aktørers handlinger; på hvilket niveau man bør studere handlinger (mikro eller makro niveau), og mange andre fundamentale spørgsmål.

Andre forskere går skridtet videre og forsøger at besvare *hvordan*-spørgsmålet. Sociologer og læringsteoretikere som for eksempel Pierre Bourdieu, Jean Lave og Etienne Wenger samt Yrgö Engeström forsøger, på forskellige måder, at redegøre for praksissers dynamikker og mekanismer, og for hvordan relationer mellem og i praksisser bliver reproduceret og transformeret på baggrund af aktørers handlinger. Her bliver socialisering, subjektivering, læring og identitetsdannelse et omdrejningspunkt, og praksisser bliver brugt til at specificere det medium og de mekanismer, som formningen af aktører foregår ved hjælp af.

Endelig er der praksisteoretiske forskere, som primært er interesseret i *hvad*-spørgsmålet. Hvad kan man bruge praksisteori til, og hvordan kan praksisteori bidrage til at belyse empiriske felter på nye og interessante måder? De ønsker empirisk at undersøge aktørers hverdagslige aktiviteter, de rutiner, de følger, og hvordan aktører sommetider må improvisere for at komme videre, og hvordan aktørerne helt konkret gør det, de gør. For eksempel hvordan hverdagslige praksisser former uddannelses- og undervisningsformer (for eksempel Stephen Kemmis et al. (2014)) eller forbrugsmønstre (for eksempel Alan Warde (2016)).

Den praksisteoretiske besvarelse af 'hvorfor', 'hvordan' og 'hvad' hænger naturligvis sammen og svarene på de enkelte spørgsmål kommer til at forudsætte hinanden. I denne artikel vil jeg dog primært beskæftige mig med 'hvorfor' og 'hvordan' spørgsmålene. Det skyldes ikke, at 'hvad' spørgsmålet er mindre interessant. En undersøgelse

af hvad-spørgsmålet er måske det vigtigste! Et teoretisk perspektivs værdi må først og fremmest vise sig i forhold til, hvor godt det er til at analysere og afdække et empirisk felt. Men denne artikel handler imidlertid om, hvordan praksisteoriens begreber og koncepter kan finde anvendelse i arbejdslivsforskningen, og jeg vil kun gennem eksempler undervejs illustrere, hvordan det praksisteoretiske perspektiv griber hvad-spørgsmålet an i arbejdslivsforskningen.

Indtil nu har jeg talt om praksisteorien i ental, idet jeg har forsøgt at finde frem til praksisteoretikers meget brede antagelser om menneskelig handling, arbejdet som aktivitet og samfundsmæssig orden. Men nu bliver jeg nødt til at forlade den brede og inkluderende fremstilling, og afgrænse mig.

I det følgende vil jeg fremstille den version af praksisteorien, som den amerikanske filosof Theodore Schatzki, og andre, der følger hans teori om socialt liv, har udviklet. Denne version er én blandt flere rivaliserende teorier, der betegner sig som praksisteoretiske, men jeg vælger Schatzkis version for min fremstilling, fordi den dels har inspireret mange andre praksisteoretikere, og dels fordi den, i min optik, er den mest systematiske og udbyggede.

2. Praksis, praksisser og deres organisering

Det er afgørende at skelne mellem forskellige betydninger af praksis. Praksisbegrebet er blevet tematiseret og brugt flittigt siden Aristoteles, og ofte i forskellige betydninger. Pladsen tillader dog ikke at komme nærmere ind på dette. Men i nyere praksisteori skelner man ofte mellem to forskellige betydninger (fx Reckwitz 2002, 249; Schatzki 1996, 88 ff.). Praksis betegner dels det, som vi gør - altså alle de handlinger, som vi udfører (performer). Denne betyd-

ning af praksis betegner en (relativt udifferentieret) strøm af aktivitet, som udspiller sig i tid og rum. Praksis er her blot et udsnit af en totalitet af handlinger, som de nu engang udfolder sig (ofte betegnet praxis). I en anden betydning, hvor man i praksisteorien som oftest taler om praksis i flertal, altså som praksisser, er praksis nærmere forstået som en entitet eller enhed, der *organiserer* en række handlinger på en særlig måde. Der er i praksisteorien forskellige opfattelser af, hvordan man bedst skal forstå denne organisering (fx Shove et al. 2012, Warde 2005, Kemmis et al. 2014), men Schatzki foretrækker at se praksisser som 'åbne, tidsrumligt spredte, nexusser af gøren og sigen' (Schatzki 2012, 14). I denne forståelse, er folks gøren og sigen, altså de handlinger, som de udfører i tid og rum, sammenknyttet i særlige konstellationer, der gør dem offentligt identificerbare og genkendelige som særlige praksisser. Har man fx gået i skole, så vil man hurtigt kunne udpege 'undervisning' som en praksis, hvis man står over for en sådan, ligesom man, i vores samfund, vil være i stand til at udpege særlige aktiviteter som 'badning' og 'madlavning' uden det store besvær.

Disse praksisser er integrative, idet de sammenknytter handlinger på en særlig måde - man gør og siger visse ting, og netop ikke andre. For eksempel består 'madlavning' i en række handlinger, herunder sproglige handlinger, og ikke andre. Madlavning vil fx typisk indbefatte, at man sammensætter forskellige spiselige råvarer, at man opvarmer, koger eller steger disse råvarer, at man tilsmager de sammenblandede ingredienser, osv. Det kan også være, at processen rummer sproglige handlinger, fx når kokken giver ordrer til det øvrige køkkenpersonale om at foretage sig noget i relation til råvarerne. Madlavning vil derimod sjældent indebære (selvom det selvfølgelig kan forekomme), at de involverede danser

rundt i lokalet eller reciterer digte – her vil vi snarere sige, at de involverede dansede/reciterede digte og lavede mad. Praksisser udvikler og forandrer sig også over tid. En moderne madlavningspraksis, hvor man fx bruger mikrobølgeovne, halvfabrikata, er anderledes end madlavningspraksisser for hundrede år siden. Praksisser er således 'åbne' i den forstand, at de hele tiden kan forskydes, optage nye elementer, fusionere med andre praksisser, opsplittes, osv.

Praktiske forståelser

I Schatzkis analyse, er praksisser organiseret via fire elementer – praktiske forståelser, regler, teleoaffektive strukturer og generelle forståelser. Det er vigtigt at forstå, at disse fire elementer ikke er substanser eller på anden vis essentialiseret. De er netop analytiske kategorier, som Schatzki anvender til at forstå og analysere den type handling, som er organiseret gennem praksisser. Det første element, som Schatzki peger på, er de praktiske forståelser. I et restaurantkøkken véd kokken, opvaskeren og andre, der tager del i denne madlavningspraksis, grundlæggende, hvordan madlavningsaktiviteten skal udspille sig. De véd, hvordan de skal fortsætte handlingsrækken, og hvad der vil være et 'naturligt', 'meningsfuldt' eller 'rigtigt' næste skridt at foretage sig. Denne praktiske forståelse har Wittgenstein (1953) analyseret i sine regelfølgeovervejelser, og Bourdieu (1990) har siden hen omtalt fænomenet som en praktisk sans. Den praktiske forståelse handler for Schatzki grundlæggende om, at handlinger bliver meningsfulde (*intelligible*) i en kontekst som passende måder at fortsætte aktiviteten. Uden en praktisk forståelse ville aktører ikke være i stand til at fortsætte en handlingsrække, ligesom det heller ikke ville være muligt at genkende andres handlinger som en del af en madlavningspraksis. Den praktiske forståelse betegner aktørernes grundlæggende nor-

mative forståelse af handlinger, og bidrager til at diskriminere mellem rigtige og forkerte måder at fortsætte et handlingsmønster. Jeg vil senere uddybe denne normativitets karakter.

Regler

Det andet element, der bidrager til at sammenknytte og bestemme handlinger i praksisser, er eksplicitte regler, principper, instruktioner, forskrifter, osv. I vores madlavningseksempel kunne det fx handle om, at aktiviteterne i restaurantkøkkenet er styret af forskellige regelsæt, som aktørerne følger. Det kan fx handle om lovgivningsmæssige fastlagte bestemmelser, om hygiejniske forhold eller arbejdstidsbestemmelser. Disse eksplicitte forskrifter bidrager, hvis de altså bliver fulgt af aktørerne, til at bestemme aktivitetens karakter. Fx vil lovgivning om hygiejniske forhold i et restaurantkøkken have forskrifter om, hvordan man skal behandle og opbevare råvarer, i hvilket omfang man skal rengøre køkkenet, osv. – alt sammen forskrifter, der er med til at strukturere, orkestrere og rammesætte madlavningsaktiviteter i restaurationskøkkener.

Teleoaffektive strukturer

Det tredje element, de teleoaffektive strukturer, handler om, hvordan aktørernes mål og intentioner bidrager til at bestemme en aktivitet. Med teleoaffektive strukturer henviser Schatzki til de normative og hierarkisk organiserede mål, projekter og opgaver, som aktører handler i forhold til, når de tager del i og indgår i en praksis (Schatzki 2002, 80). Det er vigtigt at forstå, at Schatzkis brug af udtrykket 'teleoaffektive strukturer', ikke henviser til et strukturalistisk teorikompleks, hvor bagvedliggende strukturer styrer aktører. De teleoaffektive strukturer er derimod de normativerede intentionelle sammenknytninger af hand-

linger, som aktørerne laver, når de handler. Kokken udfører sine handlinger for at opnå noget – de er rettet imod særlige mål eller rækker af målsætninger. Handlingsrækkerne er struktureret og intentionelt rettede af aktørernes ambitioner om at fuldføre projekter eller opgaver, som de har sat sig for – som del af deltagelsen i madlavningspraksissen. Disse projekter og mål kan naturligvis ændre sig over tid, men ikke desto mindre er mange handlinger kendetegnet ved, at de netop bliver udført med et formål. Der er ikke tale om, at aktører *rationelt* kalkulerer deres handlinger for at optimere en målopfyldelse, men blot at deres handlinger har en rettedhed imod visse (foreløbige) mål, og at disse mål indgår i en større hierarkisk sammenhæng, hvor mål bliver til delmål i en kæde af formål. Rettetheden imod disse (del)mål, projekter og opgaver er endvidere emotionelt og stemningsmæssigt orienteret. Når aktørerne handler, er de stemte i forhold til den situation, som de handler i, og der er følelser tilknyttet aktiviteten. Ved at henvise til teleoaffektive strukturer ønsker Schatzki at pege på, hvordan deltagelsen i en praksis indebærer, at aktørerne bliver (emotionelt) rettede mod særlige (for)mål.

Generelle forståelser

Det fjerde og sidste element kalder Schatzki for generelle forståelser. Generelle forståelser handler, som de teleoaffektive strukturer, også om, hvordan deltagerne i en praksis er rettede imod et mål. Men de generelle forståelser er mere overordnede, idet de betegner fundamentale religøse, ideologiske eller andre, fx professionelle, overbevisninger om, hvordan verden hænger sammen, og hvad den overordnede mening med en aktivitet er. Man kan tale om, at de praktiske forståelser kommer til udtryk i en *ethos*, en særlig måde at møde verden på, der installerer en orden og et formål for en prak-

sis, og dermed bidrager til at bestemme en aktivitet.

Materielle arrangementer

De fire (analytiske) elementer i praksisser bidrager således til at bestemme en aktivitet. Men aktiviteter er naturligvis ikke alene bestemt af sociale praksisser. Aktiviteter udgøres af konkrete handlinger, der udspiller sig i objektiv tid og rum af fysiske kroppe blandt andre materielle arrangementer. Handlinger er altid kropslige (embodied) og situerede, og det er nødvendigt at forstå, hvordan denne materialitet bidrager til at bestemme handlinger. Praksisser og materielle arrangementer er intimt forbundne, og der kan peges på i hvert fald fire typer relationer, der forbinder dem (Schatzki 2010b). For det første konstituerer praksisser og materielle arrangementer hinanden. Uden en krop, et køkken, råvarer, osv. vil kokken i vores eksempel ikke kunne handle. Omvendt ville de materielle arrangementer, fx køkkener, heller ikke eksistere, hvis det ikke var for menneskers tilvirkning af dem. For det andet bidrager materielle arrangementer også til at bestemme praksisser kausalt, ligesom praksisser har en kausal effekt på materielle arrangementer. For det tredje er praksisser og materielle arrangementer forbundet gennem formninger og præfigurationer. Menneskers madlavningspraksisser har gennem tiderne bidraget til at forme teknologier og råvarer på særlige måder, så de kan facilitere tilberedelsen af mad, og omvendt har materielle arrangementer bidraget til at præfigurere madlavningspraksisser ved at gøre dem nemmere/sværere at udføre. Fx er det nemmere at stege en kylling ved at dreje på en knap på en ovn, end det ville være at lave et bål, man kunne riste kyllingen over. Og for det fjerde gør praksisser materielle arrangementer meningsfulde (*intelligible*). Fx fremstår en stegepande som

et madlavningsredskab i en madlavningspraksis, og ikke som et slagvåben.

Elementerne i praksisser og relationen mellem praksisser og de materielle arrangementer er med til at bestemme handlinger. Når vi i human- og socialvidenskaben, herunder arbejdslivsforskningen, vil forsøge at forstå, beskrive og forklare aktivitet, henviser Schatzkis praksisteori til, at vi netop må undersøge, hvordan sociale praksisser og materielle arrangementer bidrager til at forme og bestemme vores handlinger. For at forstå praksisteoriens bidrag, udsigelseskraft, og begrænsninger, er det væsentligt at gøre sig klart, at praksisteorien beskæftiger sig med at udforske *socialt* liv. I praksisteorien er forskningsgenstanden praksisserne, og hvordan praksisserne – i samspil med materielle arrangementer – bestemmer aktivitet. Praksisteorien beskæftiger sig kun i begrænset omfang med de mennesker, som indgår i praksisserne. Dette er for Schatzki udtryk for den særlige interesse, praksisteorien har som *social*videnskabelig teori. Subjektet og subjektiviteten bliver i den praksisteoretiske optik decentreret til fordel for et fokus på de sociale praktikker, som aktører indgår i. Jeg vil vende tilbage til dette forhold, men først vil jeg redegøre for, hvordan sammenhængen mellem praksisser opfattes i Schatzkis variation af praksisteorien.

3. Sammenhængen mellem praksisser

Praksisser er aldrig isolerede, men eksisterer derimod i et samspil med andre praksisser og materielle arrangementer. Kokkens madlavningspraksis hænger sammen med en uddannelsespraksis på kokkeskolen, hvor kokken er uddannet, en administrativ og ledelsesmæssig praksis i restauranten, hvor kokken arbejder, med håndteringen af materielle arrangementer som komfurer, gryder,

grøntsager, osv. Det sociale livs udfoldelse er altså sammenfiltret gennem deltagernes involvering i aktiviteter, der er organiseret i forhold til forskellige praksisser, og i forhold til deres omgang med forskellige materielle arrangementer. Hvis graden af sammenfiltrering mellem praksisser/materielle arrangementer er omfattende (vedvarende, hyppig, udbredt i mange tids-rumlige lokationer, omfangsrige, osv.) kan man tale om, at praksisserne er sammenknyttede i bundter. I det plenum af praksisser (totaliteten af praksisser), der udspiller sig i tid og rum, er nogen praksisser/materielle arrangementer stærkere knyttet sammen end andre, og de klumper sig dermed i bundter. Et sådant bundt af praksisser/materielle arrangementer kan man konkret observere og studere i et køkken i en restaurant, hvor kokke arbejder. Men man skal huske på, at praksisser ikke blot er summen af handlinger på en given tids-rumlig lokation (praxis). Man kan derfor ikke fuldt ud forstå praksis ved blot at afkode adfærdsmønstre; man må også forstå den mening og rettedhed, som aktørerne lægger til grund for deres handlinger. Man må derfor studere de praksisser, der udspiller sig omkring kokkens arbejde, med henblik på at forstå, hvordan de praktiske og generelle forståelser, de teleoaffektive strukturer, de eksplicitte regler og de materielle arrangementer knytter aktiviteter sammen i bundter.

Et praksisteorisk studie af kokkes arbejdsliv vil naturligt starte med at undersøge, hvordan kokkens arbejde udspiller sig i køkkenet, og forskeren vil her forsøge at kortlægge, hvordan praksisser og materielle arrangementer bidrager til at forme arbejdslivet. Men studiet vil langt fra være afgrænset til at studere den *situerede* praksis i køkkenet (Nicolini & Monteiro 2016). Tværtimod vil forskeren forsøge at få indsigt i, hvordan bundterne af praksisser og materielle arrangementer i køkkenet er

relateret til andre bundter af praksisser og materielle arrangementer, der udspiller sig andre steder i tid og rum. Forskeren kunne fx undersøge, hvordan kokkepraksisser har udviklet sig historisk og kortlægge kokkearbejdet *genealogisk*. Eller forskeren kunne undersøge, hvordan aktører – måske i et livshistorisk perspektiv – er blevet rekrutteret til at indgå i og udføre kokkepraksisser. Det vil afhænge af den problematik, som forskeren ønsker at undersøge.

Det praksisteoretiske studie vil også ofte undersøge, hvordan forskellige bundter af praksisser er relateret til hinanden, og hvordan samspillet bidrager til at *konfigurere* større konstellationer af praksisser/materielle arrangementer – som fx hotel- og restaurationsbranchen. Endelig kunne forskeren med et praksisteoretisk perspektiv også undersøge, hvordan samspillet mellem praksisser/materielle arrangementer *dialektisk* udvikler sig gennem brud, spændinger, modsætningsforhold, m.m. Forskeren kan kombinere de situerede, genealogiske, konfigurative og dialektiske perspektiver i et forskningsdesign alt efter hvilken forskningsinteresse han/hun har, og hvilken problematik forskeren ønsker at undersøge. Davide Nicolini (2013) anbefaler, at den praksisteoretiske forsker tilrettelægger sine undersøgelser gennem en iterativ proces, hvor forskeren *zoomer* ind og ud på de praksisser, man ønsker at undersøge for dermed at få indblik i, hvordan praksisser lokalt dannes/reproduceres og globalt udbredes/konfigureres.

Praksisteorien bygger på en flad ontologi (Schatzki 2016), der gør op med mikro/makro-dikotomien. Præmissen i den praksisteoretiske ontologi er, at praksisser/materielle arrangementer og sammenfiltreringen mellem disse, organiserer det sociale liv. Det gør sig gældende både, hvis man undersøger lokale situerede fænomener som kokkens arbejde i køkkenet på en restaurant,

eller man undersøger hotel- og restaurationsbranchen i Danmark eller Vesteuropa. De samme fænomener, nemlig praksisser og materielle arrangementer, viser sig i det lokale og det globale studium. Forskellen er blot, at 'store' sociale fænomener som hotel- og restaurationsbranchen rummer flere og mere sammenfildrede praksisser/materielle arrangementer end de 'små' lokale fænomener. 'Store' sociale fænomener, som arbejdsmarkeder, arbejdspladser, virksomheder, osv. består af, og reproduceres altså gennem de samme aktiviteter, som 'små' sociale fænomener.

4. Hvad bestemmer aktivitet?

Schatzki's praksisteori ser grundlæggende menneskelige handlinger som ubestemte (Schatzki 2010a). Som nævnt henter mange praksisteoretikere inspiration fra Wittgensteins regelfølgeovervejelser (Wittgenstein 1953), og Schatzki (Schatzki 2010a) henter også inspiration fra Heideggers hændelse-ontologi (Heidegger 1979). Både Wittgensteins og Heideggers tænkning peger på, at menneskelig handling er spontan og ubestemt, men også at vores handlinger grundlæggende er sociale og rammesat af de situationer, som vi befinder os i. Det er netop disse indsigter, som praksisteoretikere som Schatzki og Rouse forsøger at forene. For praksisteoretikeren handler det overordnede spørgsmål således om at kunne forklare, hvordan individer, der som udgangspunkt handler spontant og frit, alligevel handler koordineret i sociale ordener. Svaret er, hævder praksisteoretikerne, at det er aktørernes praksisser, der skaber denne orden. Men hvordan?

Den amerikanske filosof Stephen Turner (1994) har peget på, at praksisteoretikere ikke kan give et tilfredsstillende svar på dette. Han argumenterer for, at praksisteoretikere enten må vælge at se praksisser som

en form for vaner, traditioner, paradigmer eller tavs viden, der bevirker at forskellige aktører handler koordineret. Her forstås aktørernes handlinger som værende styret af en bagvedliggende (kausal) *regularitet*. Alternativt kan praksisteoretikerne vælge at forstå praksisser som (mentale) *regler*, verdensanskuelser, ideer, frameworks, osv., som aktørerne deler, og handler på baggrund af. Turner argumenterer for, at begge typer af svar er utilfredsstillende. Regularitetsforklaringen vil gøre aktørerne til sociale marionetter, og Wittgensteins regelfølgeovervejelser har vist, at regelfølgen er underbestemt. Derfor vil, hævder Turner, henvisningen til praksisser forblive uklar som en forklaring af, hvad der skaber social orden.

Rouse (2007) har imidlertid påpeget, at Turner overser en mulighed. Man kan nemlig forstå normativitet som andet end kausal regularitet eller mentale regler. Den normativitet, der bestemmer vores handlinger, og som praksisser er udtryk for, kan forstås på en langt mere plausibel måde. Normativitet handler nemlig om, hvad der er korrekt eller ukorrekt at gøre i en situation, hvad der er passende eller upassende at gøre i situationer. I denne forståelse skal normativitet ikke føres tilbage til et sæt af fælles/delte moralske værdier og regler eller kausale forhold, men derimod til social forpligtelse til at stå til regnskab for og stå ved konsekvenserne af sine handlinger. Aktører er således indbyrdes 'accountable', når de indgår i praksisser – det er simpelthen det, praksisser indebærer. Typer af handlinger tilhører således en særlig praksis, hvis disse handlinger findes 'passende' (dvs. genkendelige, acceptable, korrekte, osv.) af aktørerne i praksissen. Denne praksisteoretiske normativitetsopfattelse er sammenlignelig med Robert Brandoms begreb om 'deontic scorekeeping' (Brandom 1994, kapitel 3), forstået som aktørernes løbende for-

pligtelse på, hvordan deres handlinger vil blive opfattet af andre aktører, eller Michel Foucaults governmentalitets-begreb, hvor styring og orden etableres ved at aktører handler på andre aktørers handlinger. Ideen er grundlæggende, at en aktørs handlinger (potentielt) bliver sanktioneret af andre aktører i praksissen, og at den handlende aktør derfor kontinuerligt og reflektivt må afstemme sine handlinger med de andre aktører. Normativitet er altså noget som 'performes' i interaktionen mellem aktører, og ikke en mystisk transcendent norm, som aktører skal tolke eller som styrer dem kausalt.

Man kan sammenligne deltagelsen i en praksis med at gå i takt. Det er hverken vaner, traditioner, paradigmer eller tavs viden, der i situationen konkret koordinerer, at en deling soldater finder frem til at gå i takt. Soldaterne aflæser og tolker heller ikke en metronom (en regel), der fortæller hver enkelt soldat, hvordan takten skal holdes. Derimod er den enkelte soldat 'accountable' over for resten af delingen (og sergenten), og den enkelte soldat tilpasser og justerer løbende sine skridt til resten af delingen for at 'finde' takten. Hvis en soldat snubler, og falder ud af takten, forventes det, at han forsøger at komme tilbage i takten igen ved at aflæse og justere sine skridt til de andre soldaters trav. Takten (praksissen) er dermed noget, der skabes gennem aktørernes handlinger, men takten (praksissen) er også noget, som den enkelte aktør må 'rette ind' efter.¹

5. Konklusion

Arbejdslivsforskningen er ikke noget velafgrænset forskningsfelt. Tværtimod er det et felt, der er præget af social- og humanvidenskabelige tilgange fra forskellige discipliner, og feltet rummer også et bredt spektrum af forskningsområder, spændende fra kvanti-

tativ arbejdsmarkedsforskning i et makro-perspektiv til kvalitative, situerede studier af læreprocesser i arbejdet. Men forskningsfeltet har alligevel et fokus:

"..., namely changes in work for working people in all sectors of the economy and their effect on qualifications, health, occupation, innovation, the economy, identity, social orientation and culture.[...] working life research targets micro and macro levels of society: the work place, labor market organizations, institutions of the welfare state, trades or professions, branches of economy or political and economic structures of society." (Hvid et al. 2011, 3)

Arbejdslivsforskningen beskæftiger sig således overordnet med at studere den del af det sociale liv, som er knyttet til arbejdet. Som vi har set i det foregående, har praksisteorien en tilsvarende ambition om at studere det sociale liv – ikke *blot* arbejdslivet, men altså *også* arbejdslivet. Den praksisteoretiske tilgang bliver derfor umiddelbar interessant for arbejdslivsforskere.

I denne artikel har jeg redegjort for det praksisteoretiske perspektiv på social aktivitet. Jeg har peget på, at praksisteorien – lige som arbejdslivsforskningen – ikke er noget velafgrænset forskningsfelt, men snarere et generelt perspektiv på det sociale liv, der lægger vægt på at forstå det, som det udspiller sig i sin kompleksitet som *organiserede* aktiviteter. Praksisteorien tilbyder ikke arbejdslivsforskningen et (domæne)specifikt perspektiv på arbejdslivet, som det fx udfolder sig under den Danske Model, på et kønsopdelt arbejdsmarked, eller i det senkapitalistiske samfund. Men praksisteorien kan derimod tilbyde arbejdslivsforskningen et generelt socialvidenskabeligt perspektiv på, hvordan social aktivitet udfolder sig og organiseres. Perspektivet udmærker sig ved ikke at opdele studiet af arbejdslivet i

et mikro- eller makro-perspektiv, i et materielt eller psykologisk perspektiv, i et økonomisk eller kulturelt perspektiv, eller i et individuelt eller institutionelt perspektiv. Det praksisteoretiske perspektiv ønsker derimod at forstå arbejdslivet som et udsnit af, og i sammenhæng med, det øvrige sociale liv. Praksisteorien kan selvsagt langt fra stå alene i studiet af det sociale liv eller arbejdslivet. Det praksisteoretiske perspektiv er et generelt socialvidenskabeligt perspektiv, der tager sit udgangspunkt i menneskelig handling og aktivitet. Det må derfor suppleres med domænespecifikke teorier. Praksisteorien tilbyder arbejdslivsforskningen et ontologisk udgangspunkt for at studere arbejdslivet som udtryk for organiserede handlinger, praksisser, der udspiller sig i tid og rum og i et samspil med materielle arrangementer.

Det praksisteoretiske blik vinder i stigende grad frem i socialvidenskaben – lige fra videnskabsstudier, over organisationsstudier til studier af en lang række hverdagspraksisser (Corradi et al. 2010). Men det er kun for nylig, at den praksisteoretiske vinkel, som den er blevet udfoldet her, er blevet tematiseret og systematisk anvendt i forhold til arbejdslivsforskningen (Buch et al 2015; Buch og Andersen 2015; Gherardi 2015; Thomsen 2016). Arbejdslivsforskningens fokusering på *arbejdet*, forstået som en kollektiv, kropslig, affektiv, historisk, situeret, socio-materiel aktivitet, der bidrager til at subjektivere individer og danne samfund, der har resonans i en praksisteoretisk ontologi. Praksisteorien tilbyder arbejdslivsforskningen et teoretiseret og reflekteret sæt af begreber, der tillader forskeren at arbejde systematisk og analytisk med *arbejdet* som forskningsgenstand. Her bliver *arbejdet* forstået som bundter af praksisser, og forskeren kan med den praksisteoretiske konceptualisering studere, hvordan arbejdspraksisser forandres og forskydes

gennem historiske og materielle processer. Praksisteoriens flade ontologi muliggør at arbejdslivsforskningen kan studere arbejds-markedsorganisationer, institutioner, og

velfærdsstaten som udtryk for (tids-rumligt) udbredte bundter af (arbejds)praksisser, der i princippet kan studeres på samme måde som mere afgrænsede (arbejds)praksisser.

NOTER

1 Det er i dette forhold, at praksisteorien får introduceret sit relationelle magtperspektiv. Som, hos Foucault, bliver magt i et praksisteoretisk perspektiv et konstitutivt og allestedsværende træk ved social aktivitet.

Pladsen tillader ikke, at det praksisteoretiske perspektiv på magt udfoldes her, men den interesserede læser kan med fordel konsultere Matt Watson (2017).

REFERENCER

- Bourdieu, Pierre (1990): *The Logic of Practice*, Cambridge, Polity.
- Brandom, Robert (1994): *Making it Explicit. Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*, Boston, Harvard University Press.
- Buch, Anders & Vibeke Andersen (2015): Team and Project Work in Engineering Practice, *Nordic Journal of Working Life Studies*, 5(3a), 28-36.
- Buch, Anders, Vibeke Andersen & Lars Klemsdal (2015): The Turn to Practice within Working Life Studies, *Nordic Journal of Working Life Studies*, 5(3a), 1-11.
- Corradi, Gessica, Silvia Gherardi & Luca Verzelloni (2010): Through the practice lens: Where is the bandwagon of practice-based studies heading, i *Management Learning*, 41(3), 265-283.
- Feldman, Martha & Wanda Orlikowski (2011): Theorizing Practice and Practicing Theory, i *Organization Science*, 22(5), 1240-1253.
- Gherardi, Silvia (2015): How the Turn to Practice may contribute to Working Life Studies, i *Nordic Journal of Working Life Studies*, 5(3a), 13-25.
- Goethe, Johann Wolfgang (1924): *Faust*, *Goethes Værker VII v. P.A. Rosenberg*, København, H. Aschenhaug & Co. Dansk Forlag.
- Heidegger, Martin (1979): *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag Tübingen.
- Kemmis, Stephen m.fl. (2014): *Changing Practices, Changing Education*, Dordrecht, Springer.
- Hvid, Helge, Tapio Bergholm, Lena Gonäs, Ida Juul, Annette Kamp, Jan Karlsson, Antti Kasvio, Lars Klemsdal, Robert Salomon & Egil Skorstad (2011): Nordic Working Life Research – Continuity and Renewal, i *Nordic Journal of Working Life Studies*, 1(1), 3-21.
- Nicolini, Davide (2013): *Practice Theory, Work, & Organization. An Introduction*, Oxford, Oxford University Press.
- Nicolini, Davide & Pedro Monteiro (2016): The Practice Approach: For a Praxeology of Organizational and Management Studies, i A. Langley & H. Tsoukas: *The SAGE Handbook of Process Organization Studies*, London: SAGE.
- Reckwitz, Andreas (2002): Toward a Theory of Social Practices. A Development in Culturalist Theorizing, i *European Journal of Social Theory*, 5(2), 243-263.
- Rouse, Joseph (2007): Practice Theory, i *Division I Faculty Publications*. Paper 43 <http://wescholar.wesleyan.edu/div1facpubs/43> (tilgæet juni 2017).
- Schatzki, Theodore (1996). *Social Practices: A Wittgensteinian Approach to Human Activity and the Social*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Schatzki, Theodore (2002). *The Site of the Social. A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*, Pennsylvania, Penn State Press.
- Schatzki, Theodore (2010a). *The Timespace of*

- Human Activity. On Performance, Society and History as Indeterminate Teleological Events*, Lexington, Lexington Books.
- Schatzki, Theodore (2010b). Materiality and Social Life, *Nature and Culture*, 5(2), 123-149.
- Schatzki, Theodore (2012). A Primer on Practices. Theory and Research, i Joy Higgs, Ronald Barnett, Stephen Billett, Maggie Hutchings & Franziska Trede (eds.). *Practice-based Education: Perspectives and Strategies*, Sense Publishers.
- Schatzki, Theodore (2016). Praxistheorie als flache Ontologie, Hilmar Schäfer (red.) Praxistheorie. Ein soziologisches Forschungsprogramm, Bielefeld: Transcript.
- Schatzki, Theodore, Karin Knorr Cetina & Eike von Savigny (eds.) (2001). *The Practice Turn in Contemporary Theory*, London, Routledge.
- Shove, Elizabeth, Mika Panzar & Matt Watson (2012). *The Dynamics of Social Practice. Everyday Life and How it Changes*, London, SAGE Publications.
- Thomsen, Rikke (2016). *Administrativt arbejde – er det noget særligt? Et praksisperspektiv på arbejde og forandring*, PhD-afhandling, Center for Arbejdslivsforskning, Roskilde Universitet.
- Turner, Stephen (1994). *The Social Theory of Practices. Tradition, Tacit Knowledge, and Presuppositions*, Chicago, Chicago University Press.
- Warde, Alan (2016). *The Practice of Eating*, Cambridge, Polity.
- Watson, Matt (2017). Placing power in practice theory, i Alison Hui et al.: *The Nexus of Practices. Connections, constellations, practitioners*, London: Routledge.
- Wittgenstein, Ludwig (1953). *Philosophical Investigations*, Oxford, Basil Blackwell.

Anders Buch, Professor med særlige opgaver, Institut for Læring og Filosofi (HUM), Aalborg Universitet, København
e-mail: buch@learning.aau.dk